

HEYETLER YILI (SENETÜ'L-VÜFÛD): TARİHSEL ARKA PLAN ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yrd.Doç.Dr. Cahid KARA
Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Heyetler Yılı, Arap yarımadasının çeşitli bölgelerinden kabile temsilcilerinin Medine'ye gelerek İslâm'ı kabul ettiklerini veya bir peygamber ve devlet adamı olarak Hz. Peygamberle antlaşma yapmak istediklerini beyan ettikleri hicri 9. (630) yıldır. Klasik kaynaklarımızda Arapların İslâm'ı veya hâkimiyetini kabul etmelerine etki eden sebep olarak Mekke'nin fethi ve sonrasında Kureyş'in Müslüman olması gösterilmektedir. Bununla birlikte, klasik kaynaklardaki rivayetlere ilave olarak heyetlerin gelişine neden olan olaylar daha geniş, bütüncül ve birbiriyle bağlantılı bir bakış açısıyla ele alındığında konunun farklı yönlerinin olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Heyetler Yılı, Kabileler, Antlaşmalar.

ABSTRACT

The Delegations Year: A Study Over Historical Backround Of It

The Delegations Year is the 9th year of Hijrah calender that the delegations of Arab tribes came to Madina to declare they have accepted Islam or wanted to make a treaty by the Messenger of Allah as a Messenger and a Statesman. In the classical sources, the cause of why Arabs accepted Islam is to be pointed out that Mecca was conquered and then the Quraish converted to Islam. However, in addition to the narrations in the classical sources, as the incidents which caused of the arrival of delegations are dealt with from viewpoint of extensive, wholeness and correlative, different aspects of the issue are to apparently arise.

Key Words: The Delegations Year, Tribes, Treaties.

Giriş:

Hicrî 5. yıldan¹ başlayarak Hz. Peygamber'in vefat ettiği 11. yıla kadar Medine'ye heyetler gelmeye devam etmiş olsa da,² araştırmamızın konusu olan "Heyetler Yılı" Arap yarımadasındaki müşrik ve gayr-i müslim kabilelerin Kur'ân-ı Kerim'in ifadesiyle "fevc fevc"³ Medine'ye heyetler göndermeye başladıkları⁴

¹ İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Riyad Abdullah Abdülhâdi), I-VIII, Beyrut 1996, I, 141.

² Mustafa Fayda, "Senetü'l-Vüfûd", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 520-521.

³ Nasr Süresi, 110/2.

genel olarak hicrî 9. yılda meydana gelen hadiseler bütünüdür. Bu yüzden hicrî 9. yıla Heyetler Yılı (Senetü'l-Vüfûd) denilmektedir.⁵ İbn Hişâm bu durumu şu şekilde ifade eder: “Şüphesiz Araplar, İslâm hakkında Kureyş ve Allah Resulü arasındaki olayları gözlemlemekteydiler. Burada onlar, Kureyş'in insanların önderi, yol göstericisi, Beyt-i Harâm'ın sakinleri, İsmâil b. İbrahim (as)'ın bariz çocukları ve Arapların önde gelenleri olduklarını inkar etmiyorlardı. Kureyş, Allah Resulü ile savaş için ortaya çıkmış bir kabileydi ve onun muhalifiydi. Mekke'nin fethedilmesi, Kureyş'in Allah Resulü'ne yaklaşması ve İslâm'ın onları yenilgiye uğratmasıyla, Araplar Allah Resulü ile savaş yapmaya ve düşmanlık göstermeye güçlerinin olmadığını anladılar. Bunun üzerine Allah'ın da buyurduğu üzere her taraftan gelerek “fevc fevc” Allah'ın dinine girdiler. Nitekim Allah, Nebî'sine şöyle diyordu: ‘Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde, insanları bölük bölük Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde, Rabbini hamd ile tesbih et! Ondan istiğfar dile! Çünkü O, tövbeleri kabul edendir.’”⁶ İbn Hişâm'ın heyetlerin Medine'ye geliş nedenleri arasında zikrettiği sebepler konusunda, genel olarak klasik ve çağdaş tarihçiler hemfikirdirler.⁷

Heyetlerin geliş nedenlerini bu yaklaşımla ele alacak olursak, Arap yarımadasındaki kabilelerin Medine'deki Hz. Peygamber'e kendiliklerinden gelip İslâm'ı veya hâkimiyetini kabul ettiklerini beyan etmeleri ve barış antlaşması imzalamak istemelerini sadece Mekke'nin fethi, akabinde Hevazin ve Sakîf'in müslüman oluşu ve Tebük seferi gibi birkaç olayın sonucuna bağlamamız gerekmektedir. Bu durum ise heyetlerin geliş nedenlerinin dar bir çerçeveden değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Halbuki Hz. Peygamber Hudeybiye Barış Antlaşması'ndan (6/628) sonra çevre hükümdar ve kabilelere elçiler göndermeye başlamış, üç sene gibi kısa bir zaman içerisinde tüm Arap yarımadası'ndan Medine'ye arz-ı teslimiyete gelen heyetleri kabul eden bir konuma yükselmiştir.

→ →

⁴ İbrahim Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2003, 254.

⁵ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebevîyye*, tah. Mustafa es-Sekkâ ve ark., I-II, Beyrut trz., II, 560; Sarıçam, 254.

⁶ İbn Hişâm, II, 560.

⁷ Heyetler Yılı'nın nedenleri hakkında klasik ve çağdaş yorumlar için bkz.: İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l-Hasen, *el-Kâmil fi't-Târîh*, tah. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, I-XI, Beyrut 1987, II, 157; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tah. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, I-XXI, y.y., 1999, VII, 232; Mevlânâ Şibî, *Asr-ı Saâdet*, ter. Ömer Rıza Doğrul, I-V, İstanbul 1977, I, 426; Sarıçam, 254; Adem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (Hz. Muhammed (sav)Dönemi)*, İstanbul 2012, 387; Fayda, “Senetü'l-Vüfûd”, *DiA*, XXXVI, 520; Klasik kaynaklar arasında yer alan Taberî ve İbn Sa'd eserlerinde heyetlerin gelişlerine yer ayırdıkları halde heyetlerin gelişlerine neden olan sebepleri zikretmezler; bkz. İbn Sa'd, I, 141; Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk*, tah. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, I-XI, Kahire trz., III, 96-125.

Tarihte meydana gelen olaylar anlık ortaya çıkmış, gelişmiş ve diğer olayları etkilemiş değildir. Her bir olayın gerçekleşmesine etki eden kendi zaman ve mekanına özgü siyasî, dinî, kültürel, ekonomik, vb. nedenleri vardır. Bu açıdan tarihî olaylar incelenirken sebep ve sonuçlarıyla birlikte ele alınıp değerlendirilmelidir. Bunun yanında tarihte meydana gelen olayların toplumların zihnî gelişim ve dönüşümü üzerinde yarattığı etkilerin de toplumların hareketlerinde göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünmekteyiz.

Bu açıdan, siyasî tarihleri süresince birbirlerinden ayrı ve bağımsız yaşama geleneğine sahip Arap kabilelerini, tarihin bu kesişme noktasında zorunlu olarak tek bir yola girmeye, tek bir dinî ve siyasî çatı altında birleşmeye zorlayan bir sürecin, ortak bir sosyal aklın doğmasına neden olan koşullar ve olaylar örgüsünün ortaya çıkması gerektiğini düşünüyoruz. Bu durumda, elçilerin Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olduklarını veya İslâm'ın hâkimiyetini kabul ettiklerini beyan ederek biat etmelerinin daha uzun tarihî süreçte dinî, siyasî, iktisadî ve kültürel arka planın da incelenmesi ve olaylar değerlendirilirken göz önünde bulundurulması gerektiğini ortaya koymak istiyoruz.

Biz bu çalışmamızda zaman olarak miladi VII. yüzyılın ilk çeyreğinde Arap yarımadası'ndaki iç ve dış siyasî yapı ve durumu değerlendirerek heyetlerin Medine'ye gelmesine neden olan tarihçilerin belirttikleri nedenlerle beraber diğer dinî, siyasî, kültürel ve iktisadî etkenleri de ele alarak konuyu daha geniş açıdan açıklamaya çalışacağız. Ayrıca İslâm'ın Mekke ve Medine'deki gelişim sürecinde yarımada'nın dâhilindeki siyasî gelişmeleri takip etmek kadar komşu devletlerdeki siyasî denklemleri de göz önünde bulundurmanın olayları daha geniş bir perspektiften ele almada gerekli olduğunu düşünüyoruz. Bundan dolayı, heyetlerin Medine'ye geliş yılı ve öncesindeki yıllarda Arap yarımadasına komşu devletlerde gelişen siyasî olaylara ana hatlarıyla da olsa temas edeceğiz.

1. Heyetler Yılına Kadar Siyasî Gelişmeler

1.1. Arap Yarımadası Hâricinde Siyasî Gelişmeler

Heyetlerin Medine'ye yoğun olarak geldikleri 9/631 yılına gelinceye kadar Arap yarımadasını çevreleyen Bizans ve Sâsânî devletleri ve yarımada'daki nüfus bölgelerinde siyasî olarak taşlar oldukça yerinden oynamıştı. Şöyle ki, miladi VII. yüzyılın başlarında patlak veren ve yaklaşık otuz yıl süren Bizans ve

Sâsânîler arasındaki -her iki taraf için çok sayıda şehrin harap olduğu-⁸ savaşların nihayetinde Sâsânîler, Bizans ordusuna Aralık 627'de Ninova'da kesin olarak yenilmişlerdi. Bizans orduları ilerleyişlerine devam ederek 628 yılı baharında İran Şahı'nın ikametgahı Dastâgerd'e girmişler ve sonrasında Hüsrev Perviz tahtan düşürülerek öldürülmüş ve İran devleti ise bu durumda dâhili karışıklıklara düşer olmuştu.⁹

1.1.2. Sâsânîler ve Nüfûz Bölgeleri

İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde yarımadanın kuzeydoğu, doğu ve güneyinin tamamına yakını Sâsânîlerin kontrolü altındaydı. Dolayısıyla, Irak'taki Hire valiliğinden başka Bahreyn, Umân ve Yemen'de Sâsânîlere bağlı valiler görev yapıyorlardı.¹⁰ İlgili yönetimlerin arka planda -en azından potansiyel olarak- Sâsânî desteği olmaksızın kendi başlarına bölgede hâkimiyetlerini sürdüremeleri mümkün değildi.¹¹

Hz. Peygamber hicretin 6. yılında Mekkelilerle akdettiği Hudeybiye Barış Antlaşması'ndan sonra aynı yılın son ayı Zilhicce veya 7. yılın ilk ayı Muharrem'de çevre ülke hükümdarlarına ve yarımada meskûn bazı kabile başkanlarına İslâm'a davet mektupları göndermişti. Şüphesiz ki Hz. Peygamber'in mezkûr diplomatik mektuplarının Sâsânîlerin siyasî olarak en zayıf oldukları bir döneme denk gelmesi oldukça manidar bir durumdur ve kanaatimizce bu olayların zamanlanması tesadüfi değildir.

Hz. Peygamber'in Hudeybiye Barış Antlaşması sonrası mektup gönderdiği hükümdarlardan biri de İran kırsası Hüsrev Perviz (590-628)'di. Kısra Yemen valisi Bâzân'a mektup yazarak Hz. Peygamber'i tutuklatıp kendisine göndermesini istemişti. Hz. Peygamber'in, kendisini tutuklamaya gelen görevlilere Kisra'nın oğlu tarafından suikastle öldürüldüğünü haber vermesi ve bilahare olayın doğruluğunun anlaşılması üzerine Bâzân ve etrafındakiler İslâm'ı kabul etmişlerdi.¹² Sonrasında Hz. Peygamber Bâzân'ın Yemen valisi olarak görevine devam etmesine izin vermiştir.¹³

Sâsânîlerin içine düştüğü siyasî belirsizlik durumunda Yemen valisi ve mai-

⁸ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (ter. Fikret Işıltan), Ankara 1986, 78; Walter E. Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, New York 2005, 26.

⁹ Ostrogorsky, 96.

¹⁰ Daha geniş değerlendirmeler için bkz. Cahit Kara, *İslâm Coğrafyasında Mecûsîler -Emevîler'in Sonuna Kadar-*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, 72-76.

¹¹ W. Montgomery Watt, *Muhammad Prophet and Statesman*, New York 1974, 216.

¹² İbn Sa'd, I, 125; Taberî, II, 654; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 357.

¹³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 360.

yetindekilerin Müslüman oluşunun yarımada Sâsânîlere bağlı diğer valileleri de etkileyerek bölgede domino etkisine neden olduğu görülmektedir. Arap yarımadasının doğu sahilinde yer alan Basra ve Umân arasındaki bölgeler için kullanılan Bahreyn'de¹⁴ Temîm, Abdü'l-Kays ve Bekr b. Vâil kabileleri meskûndü¹⁵ ve Sâsânîler'in bölgedeki valisi Münzir b. Sâvâ idi. Hz. Peygamber Ci'râne dönüşü Zilkâde 8/Mart-Nisan 630'da Alâ b. Abdillâh el-Hadramî'yi halkını İslâm'a davet etmek üzere Bahreyn'deki Münzir b. Sâvâ'ya göndermiştir.¹⁶ Hz. Peygamber'in mektubunu alan Münzir, Arap ve İranlılardan oluşan halk ile birlikte İslâm'ı kabul ettiğini bildirmiştir.¹⁷ Aynı şekilde Hz. Peygamber, Arap yarımadasının doğusundaki Hint okyanusu ve Yemen sahilleri boyunca uzanan Umân'da¹⁸ meskûn Ezd kabilesi reisleri Ceyfer ve Abd'a muhtemelen Ci'râne dönüşü İslâm'a davet için Amr b. el-Âs'ı bir mektupla göndermiştir.¹⁹ Sonrasında iki kardeş de Bahreyn valisi gibi İslâm'ı kabul etmiştir.²⁰

Sâsânîlerin, Bizans karşısında mutlak yenilgileri neticesinde içine düştükleri dâhili karışıklıklar esnasında, Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği siyasî ve diplomatik girişimleriyle Sâsânîlere bağlı Yemen, Bahreyn ve Ummân bölge vali ve âmilleri Müslüman olmuşlar ve Medine'ye bağlılıklarını bildirmişlerdi. Bu çerçevede, Hz. Peygamber'in kabileleri İslâm'a davet sürecinin mevcut konjoktürün sağladığı şartlar dâhilinde şekillendiğini görmekteyiz. Bu anlamda Hz. Peygamber uygun bulduğu zaman dilimlerinde askerî harekâta bulunmaksızın yarımada'nın doğu ve güney kesimini oluşturan Yemen, Umân ve Bahreyn gibi Sâsânî nüfuz bölgelerindeki vali ve kabile başkanlarına mektuplar yazarak onları diplomatik bir başarıyla İslâm saflarına kazandırmıştır. Böylelikle Sâsânîler -Irak bölgesi hariç- Arap yarımadasındaki eski hâkimiyet bölgelerini kaybetmiş oluyorlardı. Dikkat çekici bir hususu burada belirtmek gerekir ki, Medâin-Medine ve Arap yarımadasındaki Sâsânî hâkimiyet bölgeleri üçgenindeki ilişkiler bu doğrultuda yeniden şekillenirken, Sâsânîler ile İslâm orduları arasında herhangi bir sıcak çatışma ya da karşılaşma meydana gelmemiştir. Sâsânîler cephesinde dâhilî ve haricî siyasî şartlar bu halde iken, Arap kabilelerinden birinin yarım-

¹⁴ Yâkût, I, 347.

¹⁵ Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Fütûhu'l-Büldân* (nşr. Rıdvan Muhammed Rıdvan), Beyrut 1991, 89; Taberî, II, 57; Yâkût, I, 347.

¹⁶ İbn Hişâm, II, 607; İbn Sa'd, I, 127; Belâzürî, *Fütûh*, 89.

¹⁷ Belâzürî, *Fütûh*, 89; Yâkût, I, 348.

¹⁸ Yâkût, IV, 150.

¹⁹ İbn Sa'd, I, 126; Belâzürî, *Fütûh*, 87; Taberî, III, 29.

²⁰ Belâzürî, *Fütûh*, 88; Taberî, III, 29.

dada yegâne siyasî güç haline gelen Hz. Peygamber'e karşı Sâsânîlerden yardım istemesi mümkün görülmemektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in İslâm'a davet mektuplarını alan Yemen, Bahreyn ve Ummân'daki Sâsânî vali ve âmilleri, mensubu buldukları Sâsânî devletinden askerî yardım istemeyi düşünmeksiz İslâm'ı veya hâkimiyetini kabul ettiklerini bildirmişlerdir.

1.1.3. Bizans ve Nüfûz Bölgeleri

Arap yarımadasının kuzeybatı topraklarına komşu Bizans devleti, Sâsânîlerle yaklaşık otuz yıl süren uzun ve yıkıcı savaşılarından sonra malî ve askerî açıdan oldukça zayıflamıştı.²¹ Bizans ordusu, 8/629 yılında Mûte'de ilk kez İslâm ordusuyla karşılaşmıştır.²² Bizanslılar, geri çekilmesine rağmen İslâm ordusunu Hicaz topraklarında takip etmeyi tercih etmemiştir.²³ Buna karşın Hz. Peygamber ertesi yıl Receb 9/Ekim-Kasım 630'da Bizans ordusu ile karşılaşmak için otuz bine ulaşan Müslüman askerle Suriye taraflarına sefer düzenlemişti. Bu sefer esnasında Tebük'de ordugâh kurulmasına rağmen Bizans ordusu ile karşılaşmamıştır. Bununla beraber bölgede bulunan Eyle, Cerbâ, Ezruh, Maknâ, Maân ve Dûmetulcendel halklarıyla cizye ödemeleri üzerine barış anlaşması yapılarak Medine'ye dönülmüştür.²⁴ Bu durum, bölgedeki Hıristiyan ve diğer Arap kabileleri üzerinde Medine'de kurulan İslâm Devleti'nin gücünü hissettirmesi açısından oldukça önemli olmuş, ayrıca bazı kabilelerle de cizye ve barış anlaşmaları yapılmıştır. Esasen bu dönemde Bizans'ın askerî sevkياتın zor olduğu, coğrafî şartlar bakımından dağlık ve dar geçitlere sahip Hicaz bölgesine bir ordu göndermesi pek de makul görünmemektedir. Ayrıca, Sâsânîlerin Bizansla gerçekleştirdikleri savaşlar süresince hâkim oldukları Suriye bölgesindeki Bizans'a bağlı Gassaniler de zayıflamış ve bölgedeki eski güçlerini kaybetmişlerdi. Dolayısıyla, Arap kabilelerinin yarımada siyasî bir güç olarak yükselen Hz. Peygamber'e karşı Bizans'tan yardım isteme ümitleri de tükenmiş gibi görünmektedir.

Sonuç olarak, geçmişte Yemen'in Habeş işgaline karşı Bizans ve Sâsânîlerden yardım isteyen Himyer kralı Seyf b. Zû Yezen'in çabaları gibi,²⁵ Arap yarımadasındaki kabilelerin Hz. Peygamber'e karşı hâricî bir kuvvetten siyasî ve askerî yardım istemeleri de mezkur devletlerin uzun yıllar sürdürdükleri

²¹ Ostrogorsky, 103; Timothy E. Gregory, *A History of Byzantium*, Massachusetts 2005, 164.

²² Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Meğâzî*, tah. Marsden Jones, I-III, Beyrut 1966, II, 760.

²³ Vâkıdî, II, 764-765.

²⁴ İbn Hişâm, II, 515, 525-527; İbn Sa'd, II, 332; Sarıçam, 243.

²⁵ İbn Hişâm, I, 62.

yıpratıcı savaşlardan ve içine düştükleri derin siyasî ve iktisadî buhranlardan dolayı pek mümkün görülmemektedir. Nitekim Sâsânîler, Hz. Peygamber'in İran körfezi ve Yemen dahil yarımadaının güneyi boyunca uzanan topraklardaki amilleri üzerine diplomatik üstünlük kurması ve bölgenin kısmen de olsa İslâm'ı kabul etmesi nedeniyle bölgeye herhangi bir müdalede bulunamamışlardır. Kuzeyde Bizansla girilen siyasî mücadeleler sonucu İslâm ordusunun Tebük'te meydan okuması karşısında bölgedeki kabile ve şehirler de İslâm hakimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca, Hz. Peygamber'in Sasânî ve Bizans'ın siyasî nüfuz bölgelerini ele geçirmesiyle birlikte ilgili devletlerin yarımadaının güney, güneydoğu, doğu ve kuzeybatı sahilleri üzerinde sahip olduğu ve yarımadaının can damarları mesabesindeki ticaret yollarının ve kontrolünün Medine'deki Müslümanların nüfuzu altına girmiş olduğu görülmektedir.

1.2. Arap Yarımadası Dahilinde Siyasî Durum

1.2.1. Kureyş'le İlişkiler

Mekke şehrinde meskun Kureyş kabilesi, İslâm öncesi ve sonrasında Arap yarımadasındaki diğer kabilelerin nazarında manevî olarak saygın bir konuma sahipti. Kureyş bu saygınlığını her şeyden önce yarımadaında meskun müşrik Arapların büyük saygı ve hürmet gösterdikleri, her yıl hac ve umre amacıyla ziyaret ettikleri Kâbe'yi barındıran Harem bölgesi sakinleri olmalarından elde ediyordu.²⁶ İlaveten, Kâbe'yi yıkmak için gelen Ebrehe'nin amacına ulaşamadan mucizevî bir şekilde ordusu ile yenik bir vaziyette dönmek zorunda kalması Kureyş'in Allah tarafından korunduğu algısına yol açmış ve Araplar katındaki saygınlığı daha da artmıştı. Ayrıca Mekke yarımadaında yaşayan Arapların nazarında dinî bir merkez olmasının yanısıra aynı zamanda ticarî bir merkez haline de gelmişti. Hac mevsiminde kurulan panayırlar ile yaz ve kış Suriye ve Yemen'e başlatılan ticari seferler Kureyş içerisinde oldukça zengin ve nüfuzlu bir sınıfın oluşmasını da sağlamıştı.²⁷ Bu durumda yukarıda İbn Hişâm'ın da belirttiği gibi Kureyş'in insanların önderi, yol göstericisi, Beyt-i Harâm'ın sakinleri, Hz. İsmâil'in nesli ve Arapların önde gelenleri olmalarından dolayı İslâm'ın gelişmesi ve yarımadaındaki Arap kabileleri arasında kabul görmesi açısından İslâm'a karşı takındığı tavır merkezi bir öneme sahip olmuştur.

İslâm ortaya çıktığında her ne kadar Mekke'de siyasî bir otorite yoksa da

²⁶ İbn Hişâm, II, 560; Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara 2013, 53.

²⁷ W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, ter. M.R. Ayas-A.Yüksel, Ankara 1986, 10.

Kureyş eşrafı Dârunedve adlı meclis binasında şehrin idaresi ile ilgili kararlar alıp aynı zamanda yürütmeyi icra etmekteydiler.²⁸ Kureyş eşrafı başlangıçta İslâm ile ilgili gelişmelere pek aldrış etmemişlerse de, ilerleyen yıllarda dereceli olarak tutumlarını değiştirmişler, sözlü ve fiilî taciz ve işkencelere hatta cinayetlere varan saldırılara ve üç yıl süren şiddetli bir boykot ve muhalefete başlamışlardı.

Buna karşın Hz. Peygamber Mekke döneminde İslâm'ın mesajını diğer kabilelere de bildirmek amacıyla hac mevsimi Mekke'ye gelen Arap kabileleriyle temasa geçmiştir. Bu dönemde bireysel bazı ihtidalar haricinde kabile düzeyinde İslâm'ın mesajını kabul eden olmamıştır. Risaletinin 10. senesinde Taif'te meskun Sakîf kabilesine giden Hz. Peygamber orada da aradığı destek ve himayeyi bulamadığı gibi hakaret ve fiilî saldırılarla karşılaşarak geri dönmek zorunda kalmıştır.²⁹

Mekke döneminde İslâm'ın gerek Kureyş arasında ve gerekse Sakîf dahil diğer Arap kabileleri arasında genel anlamda kabul görmemesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunun yanında, siyasî şartların henüz daha olgunlaşmamış olması da en önemli sebepler arasında gösterilebilir. Çünkü, dinî ve ekonomik nüfuzu ile diğer Arap kabileleri arasında temayüz eden Kureyş henüz daha İslâm'ı kabul etmemiş, kabul edenlere karşı da şiddetle muhalefet göstereceğini açıkça ortaya koymuştur. Kureyş tarafında İslâm'a karşı durum bu noktada iken diğer Arap kabilelerinin İslâm'ı kabul etmesi Kureyş'in siyasî ve ekonomik düşmanlığına uğraması anlamına gelmekteydi. Örneğin hac mevsimlerinde Mekke'de ve Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz gibi civarda kurulan panayirlarda kabilelere İslâm'ı anlatan Hz. Peygamber³⁰ çeşitli tepkilerle karşılaşmaktaydı. Kelb kabilesine İslâm'ı anlattığında içlerinden bir ihtiyar, *"Bu gencin davet ettiği şey ne güzeldir! Ancak kavmi onu bundan uzaklaştırıyor. Keşke kavmi ile uzlaşsa, o zaman Arap onun kavmini (muhalefette) takip etmez,"*³¹ diyerek Kureyş kabilesinden çekincelerini dile getirmiştir. Diğer örnek olarak Evs kabilesinin aralarındaki savaştan dolayı Hazrec'e karşı Kureyş'le ittifak yapmak üzere Mekke'ye geldiğinde Hz. Peygamber'in İslâm'a daveti ile karşılaşması ve rilebilir. Heyet içerisindeki Enes b. Râfi' bu durum karşısında, *"Tuhaf! Düşman-*

²⁸ Corci Zeydan, *Târîhu Temeddüni'l-İslâm*, I-IV, Beyrut, trz. I, 30.

²⁹ İbn Hişâm, I, 419-420.

³⁰ İbn Sa'd, I, 104.

³¹ Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbü'l-Eşraf*, tah. Süheyl Zekkâr ve ark., I-XIII, Beyrut 1996, I, 274

larımıza karşı Kureyş'le hılf yapma talebiyle geldik; Kureyş düşmanımız olduğu halde dönüyoruz,"³² diyerek İslâm'ı kabul ettikleri takdirde Kureyş'in düşmanlığını kazanacaklarını ifade ediyordu. Bu konuda son olarak şu örneği de verebiliriz: Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra Ensar'dan Sa'd b. Muâz umre için Mekke'ye gelmişti. Önceden beri Sa'd ile Ümeyye b. Halef arasında bir dostluk vardı ve her ikisi de birbirlerine misafir olurlardı. Sa'd, تنها bir zamanda Kâbe'yi tavaf için dışarı çıktığında yolda Ebu Cehil ile karşılaşmıştı. Sa'd'ın Medine'den'den geldiğini öğrenen Ebu Cehil, "Görüyorum ki güven içerisinde Kâbe'yi tavaf ediyorsun. Şüphesiz ki dinden çıkanları barındırdınız ve yardım edeceğinizi belirttiniz. Allah'a yemin olsun ki, şayet Ebû Safvân ile beraber olmasaydın güven içinde ailene dönemezdim," demiştir.³³ Ebû Cehil'in buradaki açık tehdidi esasen Evs kabilesinden Sa'd b. Muâz'a karşı değil, Kureyş'e rağmen İslâm'ı kabul eden ve destekleyen her hangi bir kabileye karşı takip edecekleri siyaseti ifade eden açıklamalardır. Nitekim güçlü bir kabile olan Sakîf'in Hz. Peygamber'in davetine karşı şiddetle muhalefet etmelerinin bir sebebi de Kureyş'le ilişkilerinin bozulmasını göze alamamış olmalarıdır. Ayrıca, II. Akabe Biati'nde Evs ve Hazrecli Müslümanların Hz. Peygamber'i kendi canlarını, mallarını, kadın ve çocuklarını korudukları gibi koruyacaklarına dair söz vermeleri,³⁴ yapılan biatin Kureyş'le Medineliler'i çatışmanın eşiğine getireceğinin peşinen bilincinde olduklarını gösterir şeklindedir.

Risaletinin 13. yılı (622) hac mevsiminde Medineli Evs ve Hazrec kabileleriyle gerçekleştirilen II. Akabe Biati'nden sonra Hz. Peygamber ashabına Medine'ye hicret etme izni vermiş, kendisi de Hz. Ebu Bekir ile birlikte yaklaşık üç ay sonra Rebûlevvel ayında hicret etmişti.³⁵ Medine'ye hicret ile birlikte Müslümanların durumları değişmiş ve siyasî bir güç haline gelerek kendilerini askerî anlamda savunabilecek duruma gelmişlerdi. Hz. Peygamber'in Suriye ticaret yolu üzerinde bulunan Medine'nin stratejik konumunu Mekke ticareti aleyhinde kullanmasından dolayı Kureyş, kuzeye giden ticaret yolunu emniyete almak ve her geçen gün nüfuzunu genişleten Müslüman tehdidini ortadan kaldırmak için düzenlediği Bedir (2/624) ve Uhud (3/625) savaşlarında Müslümanlarla karşı karşıya gelmişti. Ayrıca, hicretin 5. senesinde Kureyş,

³² Belâzürî, *Ensâb*, I, 274; Sariçam, 90

³³ Vâkıdî, I, 35

³⁴ İbn Hişâm, I, 443, 454; Belâzürî, *Ensâb*, I, 295.

³⁵ Belâzürî, *Ensâb*, I, 308.

Hayber'de bulunan Yahudiler'in de çalışmalarıyla diğer Arap kabilelerinin katılımıyla birleşik 10.000 askerden oluşan o zaman için muazzam bir ordu teşkil ederek Medine üzerine yürümüştü. Esasen, diğer Arap kabilelerini askerî anlamda organize ederek kendi liderliğinde toparlayabilmesi ve Müslümanlara karşı bir birlik oluşturabilmesi Kureyş'in etki, nüfuz ve örgütleyebilme gücünü göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bununla beraber, Kureyşle imzalanan Hudeybiye Barış Antlaşması (6/628) ile de yarımada bir barış sürecine girilmiş oluyordu. Bu barış antlaşması ile Arap kabileleri istedikleri tarafla ittifak kurabileceklerdi.³⁶ Bu anlaşma maddesine göre Medine'deki İslâm hakimiyetini Müslüman veya müşrik olarak kabul eden bir kabile bu ittifaktan dolayı Kureyş'in düşmanı olmayacak, hac mevsimi ve sair zamanlarda serbestçe Mekke'ye girebilecek, panayırlarda serbestçe alışveriş yapabilecekti. İlgili barış antlaşması Arap yarımadasındaki gerginliği azaltarak ortama barış rüzgarları getirmişti. Ancak, ilerleyen iki sene sonunda Kureyş'in yapılan anlaşmayı bozucu faaliyetinden dolayı³⁷ Hz. Peygamber 10.000 kişilik büyük bir ordu hazırlayarak Mekke'de doğru harekete geçmiştir. Büyük çaplı bir çatışma olmaksızın fethedilen Mekke'de halk, Hz. Peygamber tarafından serbest olduklarının bildirilmesini takip eden süreçte Müslüman olmuştu.³⁸

1.2.2. Mekke'nin Fethinin Heyetler'in Gelişine Etkisi

Mekke'nin fethi ve akabinde Hevazin muzafferiyetinin yarımada'nın her tarafından Medine'ye heyetlerin gelmesine neden olduğu konusunda tarihçilerin hemfikir olduklarını yukarıda açıklamıştık. Burada ise konuyu biraz daha açarak, tarihin bu kesişme noktasında müşrik Arapların Medine'ye doğru tek bir hedefe yönelmelerinin sebeplerini değişik açılardan ele almak istiyoruz.

Kureyş'in Müslüman oluşunun yarımada'daki diğer Arap kabileleri üzerinde atalarından tevarüs edegeldikleri putperestlik inanç ve geleneklerini terk etme noktasında büyük bir psikolojik etki, zihinsel kırılma ve dönüşüme neden olduğu açıktır. Esasen müşrik Araplar, Mekke'nin fethi ile birlikte dinlerinin menasiklerini muhafaza ve icrasında liderlik eden ahmesî Kureyş'in³⁹ İslâm'ı kabul etmesiyle siyasî, dinî, iktisadî ve kültürel yönlerden Medine'deki yeni dini kabul edip yönetimle de barış yapmaları gerekiyordu. Dolayısıyla burada Mekke'nin

³⁶ İbn Hişâm, II, 317-318; Safiyyürrahman el-Mübârekfûrî, *er-Rahîku'l-Mahtûm*, Beyrut 2010, 351.

³⁷ İbn Hişâm, II, 390.

³⁸ Ya'kübî, II, 39.

³⁹ Ahmesîlik için bkz. Ya'kübî, I, 219; Recep Uslu, "Hums", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 364.

fethinin heyetlerin gelişine olan etkilerini değişik açılardan ele alabiliriz.

İlk olarak, Mekke'nin fethiyle birlikte Müslüman olan Kureyş'in diğer müşrik Araplar nezdindeki siyasî liderlik pozisyonu kaybolmuştur. Böylelikle, Arap yarımadasında yaşayan Kureyşliler dışındaki müşrik Araplar siyasî ve dinî yönden büyük saygı gösterdikleri, Harem bölgesi sakini Kureyş'in Müslüman oluşuyla bir nevi kendilerini toparlayabilecek, organize edip liderlik yapabilecek öncü bir kabileden yoksun kalmışlardır. Nitekim, Arap yarımadasındaki kabileler Kureyş'ten sonra başka bir kabilenin komutası altında da bir araya gelip Müslümanlara karşı ittifak yapamamışlardır. Esasen bu durumun İslâm öncesi Arap tarihi boyunca da gerçekleşmediğini biliyoruz. Arapların kendi aralarında bir konfederasyon kurarak veya bir kabilenin liderliği veya önderliği altında birleşerek düşmana karşı savaşmaları –Zû Kar Savaşı⁴⁰ hariç- tarihte çok da görülmuş bir durum değildir. Her bir kabile kendi içinde çölde bağımsız bir şekilde yaşamaya devam edegelmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan irtidat hareketleri dolayısıyla bile kendi aralarında birleşip Medine'deki İslâm devletine karşı tek kuvvet teşkil ederek müttefik bir ordu kuramamışlar, bunun yerine farklı cephelerde dağınık ve birbirinden bağımsız olarak Müslümanlara karşı çarpışmışlardır. Siyasî yapı olarak Arap yarımadasında dağınık ve bağımsız bir halde yaşadıklarından Medine'deki İslâm devletinin askerî gücüne dayanacak güçlerinin olmadığını biliyorlardı. Bu yüzden teker teker gelip Müslüman olduklarını veya İslâm hâkimiyetini kabul ettiklerini belirtmişlerdir.

İkinci olarak, İslâm öncesinde Mekke, müşrik Araplar için dinî bir merkezdi. Mekke'de bulunan Kâbe ve çevresi, Hz. İbrahim zamanından beri Arapların her yıl yarımadasının çeşitli bölgelerinden hac ve umre için geldikleri, çevresinin *harem* olarak saygı duyulduğu dinî merkez olma kimliğini muhafaza etmiştir. Mekke'nin fethiyle birlikte Hz. Peygamber, Kâbe'de bulunan 360'dan fazla putu kırdırarak, Kâbe ve Mekke'yi putlardan temizlemiştir. Bununla beraber müşrik Araplar hac ve umre için Mekke'yi ziyarete devam ediyorlardı. Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethetmesinden yaklaşık on dört ay sonra Zilkade 9/Şubat-Mart 631'de nâzil olan Tevbe sûresinin ilk yirmi sekiz ayetinin hac mevsiminde ilâmı⁴¹ yarımadaadaki son putperest direnişini kırma noktasında oldukça kuv-

⁴⁰ Ya'kûbî, I, 184; Taberî, II, 193-212.

⁴¹ Bekir Topaloğlu, "Tevbe Sûresi", *DA*, İstanbul 2011, XL, 586.

vetli bir etkiye neden olmuştur. Tebük seferi sonrası Hz. Peygamber, Zilkade ayında Hz. Ebu Bekir'i hac emiri olarak görevlendirerek yaklaşık üç yüz Müslümanla birlikte Mekke'ye hac ibadetinin idaresi için göndermişti. Aynı yılda Müslümanlar ile birlikte yarımadanın çeşitli bölgelerinden gelen müşrik Araplar da hac ibadeti için Mekke'ye geliyorlardı.⁴² Hz. Ebu Bekir ve beraberindeki Müslümanların yola çıkmasından sonra nazil olan Tevbe sûresinin ilk yirmi sekiz ayetinin kapsamını ve uygulamalarını müşrik Araplara bildirmek üzere Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi Mekke'ye göndermiştir. İlgili ayetler Hz. Peygamber ve müşrik Araplar arasında hiç kimsenin Kâbe'yi ziyaretten engellenmeyeceğini ve haram aylarda korkusuzca dolaşabileceğini kapsayan süresiz ve genel antlaşmaların ortadan kalktığını, süreli ve özel antlaşmaların ise antlaşma süresinin sonuna kadar devam edeceğini belirtiyordu.⁴³ Bununla beraber, Hz. Peygamber ayrıca Zilhicce'nin 10. günü Minâ'da Hz. Ali'nin insanlara kafirlerin cennete giremeyeceğini, müşriklerin bundan sonra Kâbe'ye hac için sokulmayacaklarını, Kâbe'nin çıplak olarak tavaf edilemeyeceğini ve Hz. Peygamber'le yapılan süreli antlaşmaların sonuna kadar devam edeceğini, ilgili günden itibaren geriye kalanlar için ise dört ay süre verildiğini belirten hususları ilan etmesini emretmiştir.⁴⁴ Bu ilâmla birlikte nazil olan Tevbe sûresinin ayetleri mucibince gelecek seneden itibaren müşriklerin Mekke'ye girmeleri ve Kâbe çevresinde hac ve umre yapmaları, putları için kurban kesmeleri ve diğer ibadetleri icra etmeleri yasaklanmış oluyordu. Bu durumda Mekke'ye hac veya umre için seyahat etme, ayrıca pazarlarından yararlanma imkânı tamamıyla ortadan kalkmış oluyordu.

Tevbe sûresinin nazil olan ayetlerinin ültimatome niteliğindeki ilâmı o yıl hacca katılmış müşrik Araplar üzerinde etkisini kısa zamanda göstermiştir. Başlangıçta Araplar bu konuda birbirlerini kınamış olsalar da sonrasında "Size ne oluyor, Kureş bile Müslüman oldu"⁴⁵ diyerek dört aylık sürenin dolmasını beklemeden Medine'ye gelip Hz. Peygamber'e Müslüman olduklarını bildirmişlerdir.⁴⁶ Yani Arapların atalarından tevarüs ettikleri putperestliğin liderleri mesabesindeki Kureş çoktan yeni bir dini yani İslâm'ı kabul etmişti. Bu durumda diğer Arap kabilelerinin müşrik olarak direnişte kalması anlamını da yitirmiş olu-

⁴² İbn Hişâm, II, 543; Taberî, III, 122-123.

⁴³ İbn Hişâm, II, 543, 545; Sarıçam, 220.

⁴⁴ İbn Hişâm, II, 545, 546.

⁴⁵ Taberî, III, 123.

⁴⁶ Sarıçam, 221.

yordu. Mevcut ilâmın en önemli sonucu, Kureyş'ten sonra diğer müşrik Arapların inançlarında meydana getirdiği devrimsel mahiyetteki dönüşüm olsa da esasen bu durumun yirmi bir yıllık bir mücadelenin sonucu olarak görülmesinin daha doğru olacağını düşünüyoruz.

Üçüncü olarak, müşrik Arapların atalarından tevarüs edegeldikleri inançları hakkındaki düşüncelerinin değişmiş olabileceği ifade edilebilir. Şöyle ki, Araplar kendi putperest inançları konusunda oldukça fanatik diyebileceğimiz nitelikte insanlardı. Putlarına karşı inançları kesin olmakla birlikte işlerin ters gitmesi durumunda aynı fanatıklığı aksi yönde gösterebiliyor, saygı gösterdikleri putlarına karşı inançlarını kaybedebiliyorlardı. Örneğin, Adiy b. Hâtim'in, Tayy kabilesinin putu el-Fels huzurunda saygısızlık yapan birinin bir kaç gün içinde helak olacağına inandığı, fakat ilerleyen zaman içinde mezkur kişinin başına birşey gelmediği için putlara tapmaktan vaz geçip Hıristiyan olduğu rivayet edilmektedir.⁴⁷ Gelişen olaylar neticesinde, müşrik Arapların nazarında Harem sakinleri ve Ebrehe'ye karşı Allah'ın koruduğu Kureyş kabilesi Müslümanlar tarafından mağlup edilmiş ve Kâbe'deki putlar ortadan kaldırılmıştır. Eğer Kureyş İslâm'a karşı mücadelesinde gerçekten haklı ve Allah'ın sevgilileri olmuş olsaydı Allah elbette Kâbe'yi daha önce Ebrehe ordusuna yaptığı gibi yine bu yeni din mensuplarına karşı korur ve onları perişan ederdi. Ayrıca, Kâbe'de bulunan başta Hübel ve saygı duydukları diğer 360'a yakın put herhangi bir güce sahip olsalardı aradan geçen zaman içinde çoktan kendilerine karşı saygısızlık yapanları (Müslümanlar) helake uğrattırlardı. Allah'ın Kâbe'yi ve yönetimini ele geçiren ve putları tahrip eden Müslümanları helak etmediği noktasından hareketle bu yeni din doğru olabilirdi. Bu şekildeki bir çıkarım muhtemelen müşrik Arapların atalarının dininden vaz geçip Müslüman olmalarına belli bir noktaya kadar sebep olmuş olabilir düşüncesindeyiz.⁴⁸

Dördüncü olarak, Hicaz bölgesindeki üç büyük şehirden biri olan Mekke, Yemen'den başlayıp Aden körfezi ve Irak'a devam eden ticaret yolunun üzerinde bulunmaktadır. Mekke'nin fethinden sonra ise Yemen- Hicaz hattından Akabe körfezi ve Irak'a kadar uzanan ticaret yolu Medine'deki İslâm Devleti'nin kontrolü altına alınmış oluyordu. Ayrıca, Mekke ve çevresinde yılın belirli ayla-

⁴⁷ İbnü'l-Kelbî Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib, *Kitâbü'l-Esnâm*, tah. Ahmed Zeki Paşa, Kahire 1995, 59-61; diğer örnekler için bkz., 35, 36-37, 47.

⁴⁸ Benzer yorumlar için bkz., Selim Türcan, *İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, Ankara 2010, 319.

rında Ukaz, Zü'l-Mecaz ve Mecenne, Yemen'de Aden ve San'a, Hecer'de Muşakkar ve Suhâr pazarları kuruluyordu.⁴⁹ Dolayısıyla Araplar'ın müşrik olarak kaldıkları veya antlaşma yapmadıkları takdirde pazarlardan da mahrum kalacaklarının farkına varmış olmaları gerekmektedir. Nitekim Hourani, kabile liderlerinin Hz. Peygamber'le antlaşma yapmak istemelerinin nedenini onun vahaları ve pazarları kontrol etmesi olarak göstermektedir.⁵⁰ Dolayısıyla, Heyetler Yılı'nın arefesinde yarımadanın ticarî yolları ve pazar yerlerinin büyük bölümünün kontrolünün Medine'deki Müslüman nüfuzunun hâkimiyeti altına girmesi heyetlerin Medine'ye gelmesinin bir diğer sebebi olarak gösterilebilir.

Beşinci olarak, Araplarda biri hükümdar olduğunda çevre kabilelerden heyetlerin tebrik için gitmesi bir gelenektir. Örneğin Yemen'in Habeş işgalinden kurtulmasından sonra hükümdarlık tacını giyen Himyerîlerden Seyf b. Züyezen'i, Abdulmuttalib b. Hâşim başkanlığında Kureyş heyeti tebrik için Mekke'den Yemen'e gitmişlerdi.⁵¹ Bu ziyaret her ne kadar tebrik ziyareti görünümü olsa da esasında Mekke-Yemen ilişkilerinde siyasî ve ticarî içerikli bir ziyaret olduğu tahmin edilebilir. Siyasî olarak Seyf'e kral olmasından dolayı saygılarını ve iyi ilişkilerini göstermek, ticarî açıdan da kervan yolları üzerinde bulunan ve Kureyş'in de kış seferleri düzenlediği Yemen'le⁵² ilişkileri iyi tutma amacına yönelik olması kuvvetle ihtimal dâhilindedir. Bu açıdan, Hz. Peygamber her ne kadar söz ve eylemlerinde her zaman mütevazî bir kul olmayı yeğlemişse de, Mekke'nin fethi, Huneyn'de Hevazinlilerin yenilgisi ve Taif'in kuşatılması, mezkur olayların öncesi ve sonrasında gelişen diğer siyasî olaylar Hz. Peygamber'in muhtemelen müşrik Arapların gözünde bir hükümdar gibi algılanmasına neden olmuş olabilirdi. Nitekim Hz. Peygamber "*Ben ne bir hükümdarım ne de zorba-yım. Bilakis Kureyş'ten kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum*" buyurmakla⁵³ kendisini görünce korkudan titreyen adama hükümdar olmadığını açıklama ihtiyacı duymuştur. Esasen bu durum, bir diğer açıdan Hz. Peygamber'in Arapların bazısının gözünde hangi konumda görüldüğünün bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Hz. Peygamber her ne kadar müstebit bir hükümdar olmasa da yarımada kendisini destekleyen Arap kabilelerinin dinî-siyasî mutlak lideri

⁴⁹ Ya'kûbî, I, 230-231.

⁵⁰ Albert Hourani, *A History of The Arab Peoples*, New York 1992, 19.

⁵¹ Ya'kûbî, II, 9.

⁵² İbn Sa'd, I, 34; Muhammed Hamidullah, "el-Îlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisâdî-Diplomatik Münasebetleri", ter. İsmail Cerrahoğlu, *AÜİFD*, IX, 1962, 217.

⁵³ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen*, I-II, İstanbul 1992, II/1101 H.N. 3312.

olduğundan ortaya çıkan durumun diğer Arap kabilelerini görüşme ve bağılıklarını sunma noktasına sevk etmiş olabilir.

Sonuç olarak, Heyetler Yılı arefesinde kuzeye ve güneye giden ticaret yollarının Müslümanların kontrolüne geçmesi, Sasanilere ait Bahreyn, Hecer, Umân ve Yemen bölgelerinin kısmen de olsa İslâm'ı seçerek Medine'nin yönetimini kabul etmesi, Mekke'nin fethi ve sonrasında Kureyş, Hevâzin ve Sakif'in Müslüman oluşu, Bizans'a karşı gerçekleştirilen Tebük seferi ve son olarak mezkur yılda müşrik Araplara Tevbe sûresinin ilâmı gibi olaylar yarımada dağınık halde bulunan Arap kabileleri için İslâm'ı kabul etme, Medine'deki yeni yönetimle bir şekilde anlaşma veya Hz. Peygamber'e karşı savaş yapma seçenekleri arasından birini kabul etme noktasına getirmiştir.

2. Arap Kabileleri İle İlişkiler

Hz. Peygamber Medine'ye hicretinden Heyetler Yılına kadar geçen yaklaşık dokuz yıllık bir sürede, Kureyş kabilesinden ayrı olarak, müşrik Arap kabileleriyle çeşitli düzeylerde ve şekillerde temaslarda bulunmuştur. Bazı kabilelerle seriye ve gazveler yoluyla, bazılarıyla mektup ve elçi gönderme suretiyle, diğer bazılarıyla da antlaşmalar yapılmak suretiyle müttefik olarak ilişki kurulmuştur. Burada, Heyetler Yılına kadar olan sürede gazve ve seriyyeler yoluyla İslâm dinini kabul etmiş veya kendi dinlerinde kalmakla birlikte Medine'deki İslâm toplumuyla ittifak kurmuş bölge ve kabilelerin genel hatlarıyla bir panoramasını çıkarmaya çalışacağız. Çalışmamızın sonunda Heyetler Yılı öncesinde İslâm'ın yarımada nüzûz bölgelerini bir harita üzerinde göstereceğiz. Araştırmamızın bu bölümünde Hz. Peygamber'in Medine döneminde Arap kabileleriyle gerçekleştirdiği ilişkileri ayrıntılı bir şekilde anlatma yerine⁵⁴ yaşadıkları bölgelerle beraber kabileleri kısaca belirteceğiz.

2.1. Antlaşmalar

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretini müteakip şehrin etrafında yerleşik müşrik Arap kabileleriyle ilişkiye geçip onlarla karşılıklı saldırmama ve düşmanlıkta bulunmama üzerine antlaşmalar yaptığını görüyoruz.⁵⁵ Hz. Peygamber, Yenbu' ile Medine arasındaki bölgelerde yaşayan Kahtânî kabilelerinden Cü-

⁵⁴ Hz. Peygamber dönemi kabilelerle ilişkiler için bkz. Merzuk Grabus, *Hz. Peygamber'in Mekke Müşrikleri Dışındaki Arap Kabileleri İle Münasebetleri (Medine Dönemi)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2011.

⁵⁵ Şâmî, Muhamed b. Yusuf, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Raşâd*, tah. Mustafa Abdülvahid, I-XII, Kahire 1997, IV, 13.

heyne⁵⁶ ile Medine'ye ilk hicret ettiğinde⁵⁷ ve esasen hicretin 2. yılında Buvât seferi sırasında,⁵⁸ Yenbu'⁵⁹, Cuhfe, Veddân⁶⁰ ve el-Bezûa arasında bulunan el-Merrûd adlı bölgede meskun Damre⁶¹ ile hicretin 11. ayında,⁶² Medine'nin batısındaki Yenbu' civarında yaşayan⁶³ Adnânî kabilelerinden Müdlic ile hicretin 2. yılında el-Uşeyre seferi sırasında karşılıklı barış ve saldırmazlık antlaşmaları⁶⁴ imzalamıştır. Hz. Peygamber Mekke çevresinde yaşayan ve Bedir kuyularına da sahip olan Ğifâr⁶⁵ ve Huzâa kabilesi kollarından biri olan ve Medine çevresindeki Vebre'de ikamet eden⁶⁶ Eslem ile hicretin 2. yılında Şaban ayında⁶⁷ antlaşma yapmıştır.⁶⁸ Medine ile Vâdi'l-Kurâ arasındaki topraklarda yaşayan⁶⁹ Adnânî kabilelerinden Müzeyne kabilesi⁷⁰ ile hicretin 5. yılında⁷¹ barış antlaşması yapılmıştır. Gatafan kabilesinin bir kolu olan ve Medine'nin etrafında ve Fedek bölgesinde yaşayan Eşca' kabilesi⁷² Hendek savaşından sonra Medine'ye gelerek Müslüman olmuş ve kendileriyle barış antlaşması yapılmıştır.⁷³ Kuzey Arabistan'daki Cibâl-i Hismâ, Medyen, Tebuk, Akk ve el-Yâmûn⁷⁴ gibi geniş bir coğrafyada yaşayan Cüzâm kabilesinden bir heyet Hayber seferi (7/628) öncesi Medine'ye gelmişti. Hz. Peygamber kendilerini İslâm'a davet etmiş, kabul etmeyenlere ise sınırlı bir süre için emannâme vermişti.⁷⁵ Yemen'in Tihâme bölgesindeki Şikâk topraklarındaki Benî Mecîd sınırından Hays'a kadar uzanan topraklarda ve Zebîd bölgesinde yaşayan el-Eş'ar⁷⁶ ve

⁵⁶ Hemdânî, el-Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb, *Sıfatü Cezîreti'l-Arab*, tah. Muhammed b. Ali el-Ekvâ', San'a 1990, 286; Kehhâle, I, 216; Grabus, 15-16.

⁵⁷ İbn Sa'd, I, 160.

⁵⁸ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, ter. Salih Tuğ, I-II, İstanbul 1993, I, 438; Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Beyrut 1985, 262; Grabus, 40.

⁵⁹ Bekrî, II, 1402.

⁶⁰ Veddân: Mekke ve Medine arasında, Ebvâ civarında bir yerleşim yeridir, bkz. Yâkût, V, 365.

⁶¹ Yâkût, V, 112; Kehhâle, II, 668.

⁶² İbn Hişâm, I, 591; Vâkıdî, I, 12; Belâzürî, *Ensâb*, I, 343; Şâmî, IV, 25; Hamidullah, *el-Vesâik*, 266-267; Grabus, 46.

⁶³ İbn Sa'd, I, 235; İbrahim Sarıçam, "Müdlic (Benî Müdlic)", *DîA*, İstanbul 2006, XXXI, 473'te bölgenin ismi "Yenbüunnahl" olarak geçmektedir.

⁶⁴ İbn Hişâm, I, 599; İbn Sa'd, II, 253; Ya'kûbî, II, 43; Şâmî, IV, 29; Hamidullah, *el-Vesâik*, 266; Sarıçam, "Müdlic", XXXI, 473; Grabus, 51.

⁶⁵ Kehhâle, III, 890; Grabus, 18.

⁶⁶ Yâkût, V, 359; Kehhâle, I, 26.

⁶⁷ İbn Habîb, Muhammed, *Kitâbü'l-Muhabber*, tah. Eliza Lichten-Stadter, Beyrut trz., 111.

⁶⁸ İbn Habîb, 111; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 456. Ayrıca Eslemiler'le yapılan antlaşma ve değerlendirmeleri için bkz., Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 456-458.

⁶⁹ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü Kabâilî'l-Arab*, I-V, Beyrut 1997, III, 1083; Grabus, 13.

⁷⁰ Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed, *el-Ensâb*, tak. Abdullah Ömer el-Bârûdî, I-V, Beyrut 1988, V, 277.

⁷¹ İbn Sa'd, I, 141.

⁷² Bekrî, I, 166, 334, 487-88, 619; II, 1015; Kehhâle, I, 29.

⁷³ İbn Sa'd, I, 148; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 512.

⁷⁴ Bekrî, I, 446-447, II, 1201; Kehhâle, I, 174.

⁷⁵ İbn Sa'd, I, 170

⁷⁶ Hemdânî, Lisânü'l-Yemen el-Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb, *Sıfatü Cezîreti'l-Arab*, tah. Muhammed b.

kuzey Yemen'de Tihâme bölgesindeki Bârık, Serûk, Hidre, Tebâle, Dân ve Yemen ve Tihâme arasındaki Serât adlı bölgesindeki Kırân'da yaşayan Devs⁷⁷ kabilelerinden bir heyet Hayber'in fethi (7/629) sırasında Medine'ye gelmiş, Hz. Peygamber ve ashabının Hayber'de olduğunu haber alınca Hayber'e hareket etmiş ve Müslüman olduklarını bildirmişlerdi.⁷⁸ Yemâme'de meskûn Bâhile kabilesi⁷⁹ ise Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye gelerek Müslüman olmuş ve Hz. Peygamber kendilerine içinde zekât oranlarını gösteren bir belge vermiştir.⁸⁰

Kısaca, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden Heyetler Yılı öncesine kadar ittifak antlaşması yaptığı Arap kabileleri genel olarak Cüheyne, Damre, Müdlic, Ğîfâr, Eslem, Müzeyne, Eşça', Cüzâm, el-Eş'ar, Devs ve Bâhile'dir.

2.2. Gazve ve Seriyeler

Hz. Peygamber Medine'ye hicretinin yedinci ayından itibaren⁸¹ Arap yarımadasının çeşitli bölgelerine ve kabilelerine seriyeler göndermiş, bazılarını da bizzat komutanlık etmiştir. Heyetlerin geliş yılı olan hicri 9. yıla kadar Hz. Peygamber takriben yirmi yedi gazvede bulunmuş ve elli yedi seriye göndermiştir.⁸² Buna göre genel olarak Arap yarımadasının çeşitli bölgelerine toplam seksen dört sefer düzenlemiş bulunmaktadır. Mezkûr seriye ve gazvelerin bir sonucu olarak İslâm'ın mesajı sadece bu kabileler tarafından tanınmakla kalmamış, ayrıca bazı Arap kabileleri putperestliği terk ederek İslâm'ı kabul etmişlerdi.

→ →

Ali el-Ekva', San'â 1990, 96231-232; Kehhâle, I, 31.

⁷⁷ Yâkût, I, 319; II, 77, 271, 383; III, 14; IV, 319; Kehhâle, I, 394; Mustafa Fayda, "Devs", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 253.

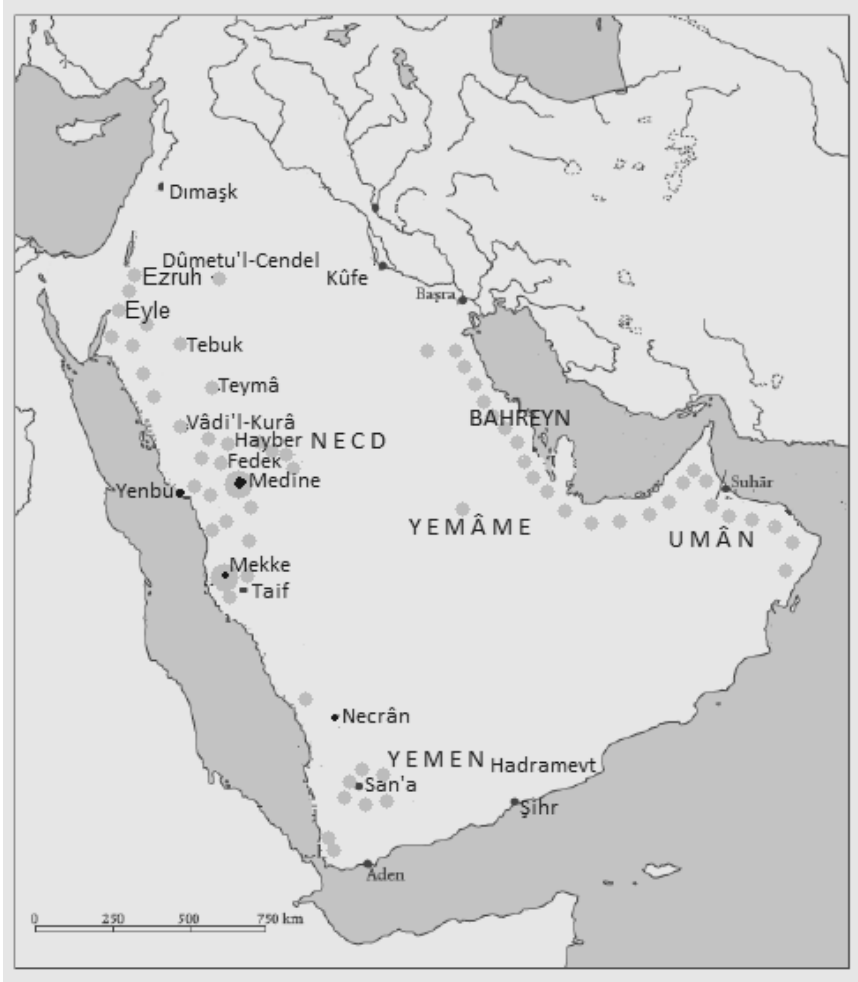
⁷⁸ İbn Sa'd, I, 168, 170; Cengiz Kallek, "Eş'ar (Benî Eş'ar)", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 442.

⁷⁹ Bekrî, I, 90; Kehhâle, I, 60.

⁸⁰ İbn Sa'd, I, 148.

⁸¹ Vâkıdî I, 9; İbn Hişâm, I, 595; İbn Sa'd II, 251-252.

⁸² İbn Sa'd, II, 251-345

Heyetler Yılı Öncesi Müslüman veya Antlaşma Yapılan Kabilelerin Yerleşim Yerleri (*The New Cambridge History of Islam* adlı eserden alınarak uyarlanmıştır.)

Buna göre, Mekke-Medine arasında ve Medine'ye 96 mil uzaklıktaki Fur' bölgesinde meskûn⁸³ Huzâa kabilesinin kolu olan Benû Mustalîk hicri 6. yılın Şaban ayında düzenlenen gazve sonucu,⁸⁴ Mekke ve Medine arasındaki Rükbe⁸⁵ bölgesindeki es-Siyy civarında yaşayan Hevâzin kabilesinin bir kolu olan Benû Âmir b. Sa'saa hicri 8. yılın Rebiülevvel ayında Şücâ' b. Vehb'in komuta-

⁸³ Yâkût, IV, 252; Kehhâle, III, 1104; Ahmet Önkal, "Mustalîk", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 360.

⁸⁴ İbn Hişâm, III, 295-296.

⁸⁵ Yâkût, III, 63.

sında gerçekleştirilen seriyye sonucu,⁸⁶ yine aynı bölgede meskûn⁸⁷ Temîm'in bir kolu Benû Anber hicri 9. yılın Muharrem ayında Uyeyne b. Hısn el-Fezârî'nin komutasında gerçekleştirilen seriyye sonucu,⁸⁸ Mekke'nin güneyinde Yelemlem civarında Gumeysâ denilen bölgede meskûn⁸⁹ Benû Cezîme Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinden sonra Şevval ayı içerisinde gönderdiği Halid b. Velid komutasındaki bir seriyye sonucu,⁹⁰ Vâdi'l-Kurâ'dan Hayber'e ve Medine'nin doğusuna kadar olan bölgelerde yaşayan Benû Süleym⁹¹ İslâm'ı kabul ederek Müslüman olmuşlardır. Hz. Peygamber Mekke'yi fethinden sonra Hevâzin kabilesi ile Huneyn'de karşılaşmış, mağlup olan Hevazinliler sonrasında Müslüman olmuşlardır.⁹² Huneyn gazvesinden sonra Hz. Peygamber, Sakîf kabilesinin yaşadığı Taif şehrini kuşatmasına rağmen fethedememişti.⁹³ Buna rağmen Sakîfililer kuşatmadan yaklaşık on bir ay sonra Ramazan 9/Aralık-Ocak 630-631'de Medine'ye gelerek Müslüman olduklarını belirtmişlerdir.⁹⁴

Çeşitli amaçlarla düzenlenen gazve ve seriyyelerin⁹⁵ uzun vadede en önemli sonucu, İslâm'ın mesajının ve Müslümanların Medine'de merkezleşen siyasî güçlerinin yarımada diğ er Arap kabileleri tarafından bilinmesine neden olmuştur denilebilir. Bu süreç çerçevesinde, Müslümanlar yarımada'daki çeşitli Arap kabileleriyle siyasî ve dinî ilişki içerisine girmişlerdir. Arap kabileleri de Medine'de büyüyüp gelişen ve dinî olduğu kadar siyasî olarak da gücünü her geçen gün artırarak geliştiren İslâm'ı yakından tanıma fırsatını bulmuşlardır. Burada şunu da rahatlıkla söyleyebiliriz ki Araplar yıl içerisinde çeşitli zaman dilimlerinde ve farklı mekânlarda ticaret için gerçekleştirilen panayirlarda⁹⁶ kabileler arasındaki gerçekleşen olayları da görüşme imkânı bulabiliyorlardı. Çünkü panayırlar Arapların sadece alışveriş yaptıkları pazarlar değil aynı zamanda siyasî ve edebî açıdan da bilgi alışverişinde buldukları merkezlerdi. Araplar kabileler arasındaki problemlerini burada çözer, edebî konuşma ve şiir yarışma-

⁸⁶ Vâkıdî, II, 753-754.

⁸⁷ Bekrî, I, 669.

⁸⁸ İbn Hişâm, II, 621-622; İbn Sa'd, II, 330.

⁸⁹ Bekrî, II, 1006; Kehhâle, I, 176; Abdülkerim Özaydın, "Cezîme b. Âmir", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 508.

⁹⁰ İbn Hişâm, IV, 429.

⁹¹ Hemdânî, 245; Benû Süleym ile gerçekleşen siyasî mücadeleler ve İslâm'ı kabul süreçleri için bkz., Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 466-488.

⁹² İbn Hişâm, II, 488.

⁹³ İbn Hişâm, II, 487.

⁹⁴ İbn Hişâm, II, 537.

⁹⁵ Hz. Peygamber dönemi düzenlenen gazve ve seriyyelerin sebepleri için bkz., Cafer Acar, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde "Savaş" Olgusu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, 188-225; Serdar Özdemir, *H z. Peygamber'in Seriyeleri*, İstanbul 2001.

⁹⁶ Ya'kûbî, Ahmed b. İshak b. Cafer, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut 1999, I, 230.

ları düzenler, çeşitli kabileler hakkında bilgi sahibi olurlardı.⁹⁷ Gerçekleştirilen gazve ve seriyelerle meydana gelen olayları ve çatışmaları, İslâm ve Müslümanların durumunu da muhtemelen panayırlarda kendi aralarında konuşup müzakere ediyorlardı.

Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden Heyetler Yılına kadar geçen sürede diplomatik ve askerî ilişkileri neticesinde Arap yarımadasında meskûn kabilelerden Cûheyne, Damre, Müdlic, Ğîfâr, Eslem, Müzeyne, Eşça', Cüzâm, el-Eş'ar, Devs ve Bâhile ile ittifak antlaşmaları yapılmış, Benû Âmir b. Sa'saa, Benû Anber, Benû Müstalık, Benû Cezîme ve Benû Süleym ise Müslüman olmuşlardır. Bu ittifak ve ihtidaların sağlanmasıyla esasen mezkûr kabilelerin yaşadıkları bölgeler hem İslâm'ın tebliğine muhatap oluyor hem de İslâm için güvenli bir hale gelmiş bulunuyordu. Bu noktadan hareketle, müttefik ve Müslüman kabilelerin yaşadıkları bölgeler bir nevi İslâm'ın hâkim olduğu bölgeler olarak değerlendirilebilir.

2.3. Arap Yarımadasında Yahudi Nüfuzunun Kırılması

İslâm öncesi dönemde Arap yarımadasında önemli bir Yahudi nüfusu bulunmaktaydı. Medine, Hayber, Fedek, Teymâ ve Vâdi'l-Kurâ Yahudilerin ağırlıklı olarak yaşadıkları başlıca bölgelerdi.⁹⁸ Hz. Peygamber, Medine'ye hicretini müteakip şehirde yaşayan Müslüman, gayri müslim Arap ve Yahudileri kapsayan, siyâsî ve sosyal birlikteliği sağlayan bir yapı oluşturmak için "Sahife" adlı bir nevi sulh antlaşması yapmayA tarafları ikna etmişti.⁹⁹ Bu antlaşma çerçevesinde Medine'deki Yahudilerin Mekke müşriklerine yardım etmeleri engellenirken, gerçekleşebilecek bir saldırıda ortak savunma yapılması kabul ediliyordu. Müslüman cemaatle aralarında gerçekleştirdikleri antlaşmaya rağmen Yahudiler ilerleyen zaman içerisinde gerçekleşen olaylar karşısında "Sahife"deki şartlara uymamışlar, antlaşmaya aykırı olarak Müslüman cemaati askerî olarak tehdit etmişler ve savaş açtıklarını ilan etmişlerdir. Bu anlamda, Bedir savaşı sonrası Kaynukaoğullarının antlaşmayı tanımadıklarını ilan etmeleri¹⁰⁰ ve Nadîr oğullarının Hz. Peygamber'e suikast girişimi nedeniyle¹⁰¹ bu iki kabile Medine'den sürülmüşler; Kurayzaoğullarının Hendeke savaşı esnasında müşrik Araplarla ittifak

⁹⁷ Zeydan, I, 29; Cevad Ali, Cevad Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, Bağdat 1993, VII, 377, 382; Sarıçam, 47.

⁹⁸ Belâzürî, *Fütûh*, 29, 36, 41; Sarıçam, 34, 229, 233.

⁹⁹ İbn Hişâm, I, 501-504; Belâzürî, *Fütûh*, 30; Sarıçam, 144.

¹⁰⁰ İbn Hişâm, II, 47.

¹⁰¹ İbn Hişâm, II, 190.

kurarak Müslümanlara arkadan saldırmak istemeleri sonucu infaz edilmeleriyle¹⁰² de Medine'deki Yahudi nüfuzu sona ermiştir. Medine'den sürülen Kaynuka ve Nadîroğullarının kuzeydeki Yahudi nüfusunun yoğun olarak yaşadığı Hayber şehrine yerleşmeleri ve özellikle de Kureyş'in liderliğinde yarımada'daki müşrik Arap kabilelerini Medine'deki Müslüman cemaatine karşı organize ederek Hendek savaşına neden olmalarından dolayı Hudeybiye Barış Antlaşmasını müteakip Hz. Peygamber Muharrem – Safer 7 (Mayıs-Haziran 628)'de Hayber'e sefer düzenleyerek şehri fethetmiştir.¹⁰³ Hayber'in Müslümanların eline geçmesinden sonra civar şehirler Fedek, Teymâ ve Vâdi'l-Kurâ'da yaşayan Yahudilerle de antlaşmalar yapılmıştır.¹⁰⁴

Medine'deki Yahudi kabilelerinin tasfiyesi ve kuzeydeki Hayber, Fedek, Teymâ ve Vâdi'l-Kurâ'da yaşayan Yahudilerle yapılan antlaşmaların Müslümanlar açısından en önemli sonucu yarımada'daki Yahudilerin siyasî, askerî ve malî gücünün etkisiz hale getirilmesi olmuştur. Hz. Peygamber tarafından gerçekleştirilen askerî seferlerden sonra Yahudiler bir daha Müslümanlara karşı siyasî müdahalelerin içinde yer alamamışlardır. Bununla beraber Arap yarımadasının kuzeyine uzanan ticaret yollarının büyük oranda kontrolü Müslümanların hâkimiyetine geçmiştir.

Sonuç

Hz. Peygamber'in yaklaşık yirmi iki yıllık mücadelesi sonrası, yoğun olarak hicri 9. yılda Arap yarımadasının çeşitli bölgelerinden Medine'ye gelen kabile temsilcilerinin İslâm'ı kabul veya antlaşma yapmak istediklerini beyan ettikleri yıl kaynaklarımızda Heyetler Yılı olarak isimlendirilmektedir. Müşrik Arapları tarihin bu noktasında Kur'an'ın ifadesiyle *fevc fevc* İslâm'ı kabul etmelerinin arka planında yer alan siyasî, dinî, kültürel ve iktisadî etkenler makalemizin ana konusunu oluşturmuştur.

610 yılı Ramazan ayında Hira mağarasında ilk vahye muhatap olmasının ardından Hz. Peygamber yakınlarından başlamak üzere ilahî vahyi tebliğe başlamıştı. Kureyş'in açık muhalefeti sonucu oldukça sıkıntılı geçen Mekke yıllarından sonra Medine'ye hicretle birlikte Müslümanlar Hz. Peygamber'in liderliğinde siyasî bir güce de ulaşmış oluyorlardı. Medine'ye hicretle birlikte Hz. Pey-

¹⁰² İbn Hişâm, II, 233-240.

¹⁰³ Belâzûrî, *Fütûh*, 36.

¹⁰⁴ Belâzûrî, *Fütûh*, 41, 48, 49.

gamber aynı zamanda siyasî bir lider olarak çevre kabile başkanlarıyla ittifak antlaşmaları yapmış ve her geçen gün nüfuzunu yarımada içinde genişletmiştir. Kureyş ve diğer Arap kabileleriyle girişilen mücadeleler sonucunda Mekke fet-hedilmiş, Taif kuşatılmış, Hevazin yenilgiye uğratılmış, Yahudiler etkisiz hale ge-tirilmiş ve Bizans'a karşı 30 bin kişilik bir orduyla meydan okunmuştur. Tüm bu siyasî mücadeleler sonucunda Hz. Peygamber yarımadada tartışmasız ve mey-dan okunamaz tek lider haline gelmiştir. Bununla beraber, Mekke'nin fethini müteakip Kureyş'in İslâm'ı kabul etmesi diğer Arap kabilelerinin bu yeni dine bakış açılarında bir kırılma meydana getirmiştir. Özellikle hicri 9. yılda nazil olan ulti-matom niteliğindeki Tevbe sûresinin ilgili ayetlerinin ilâmından sonra Medi-ne, Arap yarımadasının her tarafından gelen elçilerle dolup taşmıştır. Elçilik he-yetleri İslâm'ı din olarak kabul ettiklerini beyan ediyor, İslâm'ın genel umdeleri-ni öğreniyor ve antlaşmalar yapıp geriye dönüyorlardı.

Sonuç olarak, araştırmamızda belirtmeye çalıştığımız reformsal nitelikteki İslamî kökenli dinî, siyasî, kültürel ve iktisadî değişim ve gelişimlerin müşrik Arapların zihnî dönüşümü üzerinde ciddi bir etkide bulunduğu tarihsel bir vaka olarak açık bir durumdur. Tevbe sûresinin ilgili ayetlerinin ilâmını müteakip müşrik Araplara “*Size ne oluyor, Kureyş bile Müslüman oldu*” sözünü söyleten düşünce zamanla bilinç altına yerleşen İslâm'ın yarımadada mutlak anlamda dinî ve siyasî üstünlüğünün ve kabulünün bir nevi itirafı sadededendir. Toplu-mun zihin ve vicdanında oluşan bu paradigma, yarımadanın çeşitli bölgelerinde birbirinden bağımsız yaşayan müşrik Arapları İslam'ı kabul noktasında ortak bir paydada buluşmak için harekete geçirmiş ve sonuçta İslâm Arap yarımadasının tamamında putperestliğin yerine kâim genel olarak kabul edilen bir din haline gelmiştir.

Kaynaklar:

- » Acar, Cafer, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde “Savaş” Olgusu*, Yayınlanmamış Doktora Te-zi, Ankara 2007.
- » Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (Hz. Muhammed (sav) Dönemi)*, İstanbul 2012.
- » Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), *Fütûhu'l-Büldân*, (nşr. Rıdvan Muhammed Rıdvan), Beyrut 1991.
- » ———, *Ensâbu'l-Eşrâf*, tah. S.Zekkâr-R.Zerkâyî, I-XIII, Beyrut 1996.
- » Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, Bağdat 1993.
- » Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara 2013.
- » Fayda, Mustafa, “Devs”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 253.
- » ———, “Senetü'l-Vüfûd”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 520-521.
- » Grabus, Merzuk, *Hz. Peygamber'in Mekke Müşrikleri Dışındaki Arap Kabileleri İle Münase-betleri (Medine Dönemi)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2011.
- » Gregory, Timothy E., *A History of Byzantium*, Massachusetts 2005
- » Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, ter. Salih Tuğ, I-II, İstanbul 1993.
- » ———, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Beyrut 1985.

- » ———, “el-İlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisâdî-Diplomatik Münasebetleri”, ter. İsmail Cerrahoğlu, *AÜİFD*, IX, 1962, 213-222.
- » Hemdânî, el-Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb (360/971'den sonra), *Sıfatü Cezîreti'l-Arab*, tah. Muhammed b. Ali el-Ekvâ', San'a 1990.
- » Hourani, Albert, *A History of The Arab Peoples*, New York 1992.
- » İbn Habîb, Muhammed (245/859), *Kitâbü'l-Muhabber*, tah. Eliza Lichten-Statder, Beyrut trz.
- » İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, tah. Mustafa es-Sekkâ ve ark., I-II, Beyrut trz.
- » İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tah. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, I-XXI, y.y., 1999.
- » İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (275/888), *Sünen*, I-II, İstanbul 1992.
- » İbn Sa'd, Muhammed (230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Riyâd Abdullah Abdülhâdî), I-VIII, Beyrut 1996.
- » İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebû'l-Hasen (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târîh*, tah. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, I-XI, Beyrut 1987.
- » İbnü'l-Kelbî Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib (204/819), *Kitâbü'l-Esnâm*, tah. Ahmed Zeki Paşa, Kahire 1995.
- » Kaegi, Walter E., *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, New York 2005.
- » Kallek, Cengiz, “Eş'ar (Benî Eş'ar)”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 442-443.
- » Kara, Cahid, *İslâm Coğrafyasında Mecûsiler -Emevîler'in Sonuna Kadar-*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.
- » Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü Kabâil'l-Arab*, I-V, Beyrut 1997.
- » Mübârekfûrî, Safiyyürrahman, *er-Rahîku'l-Mahtûm*, Beyrut 2010.
- » Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (ter. Fikret İşıltan), Ankara 1986.
- » Önkâl, Ahmet, “Mustalik”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 360-361.
- » Özeydin, Abdülkerim, “Cezîme b. Âmir”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 508.
- » Özdemir, Serdar, *Hz. Peygamber'in Seriyeleri*, İstanbul 2001.
- » Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2003.
- » ———, “Müdlîc”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 473-474.
- » Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed (562/1166), *el-Ensâb*, tak. Abdullah Ömer el-Bârûdî, I-V, Beyrut 1988.
- » Şâmî, Muhamed b. Yusuf (942/1535), *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Raşâd*, tah. Mustafa Abdülvahid, I-XII, Kahire 1997.
- » Şiblî, Mevlânâ, *Asr-ı Saâdet*, ter. Ömer Rıza Doğrul, I-V, İstanbul 1977.
- » Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, I-XI, Kahire trz.
- » Topaloğlu, Bekir, “Tevbe Süresi”, *DİA*, İstanbul 2011, XL, 585-588.
- » Türçan, Selim, İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü, Ankara 2010.
- » Uslu, Recep, “Hums”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 364-365.
- » Vâkîdî, Muhammed b. Ömer (207/807), *Kitâbü'l-Megâzî*, tah. Marsden Jones, I-III, Beyrut 1966.
- » Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de*, ter. M.R.Ayas-A.Yüksel, Ankara 1986.
- » Watt, W. Montgomery, *Muhammad Prophet and Statesman*, New York 1974.
- » Ya'kûbî, Ahmed b. İshak b. Cafer (292/897), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut 1999.
- » Zeydan, Corci, *Târîhu Temeddüni'l-İslâm*, I-IV, Beyrut, trz.